

Тимченко А.О.,
аспірантка кафедри історії української літератури
філологічного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

МЕЖА МІЖ ДИТЯЧИМ І ДОРΟΣЛИМ СВІТАМИ У ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА СВДІЗІНСЬКОГО «ДО ШКОЛИ»

Художній світ Володимира Свідзінського багатий на комплекси почуттів та явищ предметного світу, неоднозначні мотиви, зразки оригінальної техніки віршування. Вкупі вони творять неповторну сторінку в історії української літератури; надто ж цікавими видаються зв'язки, що з'єднують ті чи ті образи або мотиви між собою.

Питання співвіднесення дитячого й дорослого, окреслення кордону між цими світами є привабливим і з точки зору мікроаналізу, і з позицій можливості простежити загальні закономірності світобачення митця, оскільки сформульоване питання корелює зразу з кількома мотивами та багатьма образами поезії В. Свідзінського.

Проблема наявності дитинності, дитячого у творах поета неодноразово ставала предметом уваги критиків та літературознавців ([15], [4] та інші). Перші критики закидали В. Свідзінському інфантильність, непристосованість до життя й потреб тогочасної літератури ([5], [12] тощо), однак подальші серйозні дослідження констатували вражаючу повноту, сталість і виваженість художньої манери майстра та відмінність його поетики від стилю сучасників ([6], [7] [11] та інші).

Міфологічна, натурфілософська спрямованість, сказати б, казковість віршів перегукується і з текстами казок, написаних В. Свідзінським, – «*Нанана Боселе (Зулуська казка)*», «*Сонцева помста (Східна легенда)*», «*Сопілка*», «*Чудесна тростка*», «*Кий*». Поява творів для дітей, дитячої тематики, ірреальних образів у творчості поета завдячує і фактам біографії. Маючи братів і сестру, В. Свідзінський змалечку перебував у товаристві дітей, переймаючи схеми спілкування, правила та опозиції, котрі панують у дитячому світі. Передчасна смерть дружини змусила молодого батька самотужки виховувати дочку Мирославу, вочевидь, це зумовило виникнення вищеназваних казок, образів у творчості В. Свідзінського. Усамітнення, інтровертна вдача, вічне самозаглиблення – потреба й покара, – усе це, поряд із перекладацькою діяльністю (часто В. Свідзінський працював із творами давньої світової літератури, які є прикладами, показниками міфологічного мислення давніх народів), безумовно, можна вважати причинами, супровідниками та наслідками фігурування у творчості поета двох світів – дитячого та дорослого.

За об'єкт нашого дослідження візьмемо ліричну поезію «*До школи*» [13, с. 169], котра є викінченим образком майстерності автора:

ДО ШКОЛИ

*Пласкотіле, темне крізь туман
Попливло поволі по ріці.
От замріли мури, вулиці
І домів ворожий стан.*

*Коні мляво хрупають овес.
Пролетів зорею змій.
Мати стиха: «Ти не змерз,
Синку мій?»*

*Буде тужно. Будуть довгі дні.
Змію, змію, ти смішний:
У якій то далині
Теремок твій казковий!*

Назва вірша містить у собі можливість подвійного потрактування: по-перше, «до» є показником напрямку руху, що, очевидно, виражає задум автора, а по-друге, прийменник за значенням можна дорівняти до слова «перед». Тоді ситуацію, описану в творі, сприймаємо як марковану за часом і рівнем свідомості героя – події відбуваються до того (або напередодні, у межовий час), як останній потрапив до школи. Поезія ілюструє традиційне умисне відділення часу «до школи» від «у школі» (батьки штучно формують цей кордон у дитячій уяві: дитину переконують, що до школи вона була маленькою, а тепер виросла, має стати розумною).

Текст вірша містить у собі динаміку, елементи сюжету: у творі мати везе чи то збирається везти маленького сина навчатися (очевидно, везе вперше й далеко). У тристрофній будові поезії умовно виокремлюються дві смислові частини. Спершу здається, що в 1 – 4 рядках представлено звичайний холодний ранішній пейзаж і дорогу, але при детальному розгляді спостерігаємо наявність сходинкової самоаргументації, самопрезентації світу дитинства, який не хоче відпускати героя (перші півтори строфи). Найперший аргумент – спосіб зображення природи. «*Пласкотіле, темне крізь туман/ Попливло поволі по ріці*», – речення без суб'єкта дії вказує на присутність чогось таємничого (до цього додається символічне означення «темне» й мотив річки як межі посеїбчного та потойбічного світів, знак переходу з одного світу в другий). Слід сказати, що мотив таємниці дуже характерний для поезії В. Свідзінського, часто він є причиною або супровідником певного душевного стану героя, котрий (герой) немов балансує на межі реального та ірреального світів. Спосіб вираження мотиву таїни, подібний до наведеного вище, – уникання назви об'єкта, називання його як такого, що позначається формою середнього роду, – також не є винятком. Пригадаймо приклади схожої реалізації мотиву: «*І враз –/ Пересвітилось через гай,/ Упало грудкою на камінь/ І під вільховими гілками/ СріблО стругає на ручай*» [13, с. 164]; «*Щось темне віє невидимо*» [13, с. 71]

тощо. Цікавим видається і вірш «Дитинство» [13, с. 69], де яскраво виражено один із боків окреслюваної нами опозиції «дитяче – доросле». Заявлена у назві пора в житті людини асоціюється зі світанком, настанням дня (дія завершується лише «Аж тоді, як місяцева дужка/ Заясніє в небі голубому»), простором саду (дуже показовим мотивом у ліриці В. Свідзінського) та наявністю таємниці, з якою герой хоче поєднатись: «Я не сам: таємний дух зо мною/ В давнім саді».

Із одного боку, змальоване в аналізованих рядках поезії «До школи» може становити загрозу, проте уважний читач В. Свідзінського знає, що таємниці, котрі фігурують у творах та в казковому світі, є припадними, цікавими для героя. Власне, на користь цього свідчить і сама природа таємниці, оскільки остання завжди манить і дивує людину своєю нерозгадуваністю. Отже, бачимо непряму апеляцію до героя, мовляв, невже таємниче тебе більше не цікавить. Не отримавши або не дочекавшись відповіді, ірреальний світ висуває другий аргумент – за принципом контрасту: «От замріли мури, вулиці/ І домів ворожий стан» (порівняймо зі схожим ставленням до міського пейзажу сучасника В. Свідзінського Є. Плужника: «...І знов за вікнами будинки/ І мертве світло ліхтарів...» [9, с. 77]). Також цей аргумент можна сприймати як відповідь-протиставлення, котре дає реальність. Загроза йде вже не з боку природи, а від атрибутів людського світу, міста. Загальна тривожність зображеного відповідає змальованому в перших двох рядках, але наявна своєрідна опозиція – темрява природного світу, що корелює зі світом таємниці, міфу, й темрява штучного людського (невипадкове слово «мури» – символ байдужості, нерозуміння). Між рядків прочитується друга апеляція до героя: і ти йдеш туди? У цей час «Коні мляво хрупають овес», слово «мляво» умовно сповільнює хід подій. Символ коня неодноразово зустрічається у творах В. Свідзінського. Взагалі бестіарний мотив дуже характерний для віршів поета; звір з'являється в поезіях у різних іпостасях та в якості носія різних функцій. Найголовнішими проявами бестіарного мотиву у В. Свідзінського можна вважати такі: звірі, казково-чудові, добрі, беззахисні, але сильні своєю природністю, нерідко вони протиставляються «неволі» міста (місто у поета від першої до останньої збірки набуває негативніших конотацій, що подеколи трансформується у відкрити ворожість, фатальність для всього живого: «Я знаю: усе вмирає./ Квітка у полі,/ Дерево в лісі,/ Дитина в місті» («Пам'яті З. С-ської. II» [13, с. 238])), з ними – казкова безтурботність, яка, поза тим, не є несерйозною, тимчасовою відмовкою, ця дитячість – єдиний спосіб віднайти «дорослий» спокій і впевненість у світі; образи загрозливих, містичних звірів, які несуть на собі знак темряви, всепоглинаючої влади над усім живим, над героєм, його душею (звір як підсвідомість, тваринне в людині); супровідні образи звірів: вони є то лакмусом настрою, то супутниками основної, то виконавцями другорядної таємничої дії, часто виступають у порівняннях. Такі образи дуже важливі в ролі дешифраторів почуттєвої сфери, часопростору, тла поезій, проявляючись у різних варіантах. Зображені звірі (самостійно або в спілці з іншими образами) творять цікавий хронотоп лірики В. Свідзінського: з одного боку, часто вони за своєю суттю не є вигаданими, фантастичними (зустрічаємо образи зайців, вовків, голубів, коників тощо й тощо), а отже, вказують на те, що дія

відбувається в реальному світі. З другого, їхні функції та дії нерідко мають серпанок дивовижності, а отже, звірі постають маркерами казки: «*А в тій землі теремок,/ Де ящірка проживає,/ Що була колись князівною*» [13, с. 184]. Тварини виступають супровідниками героя на шляху до бажаного життя, що робить їхні образи атрибутом лінійного часу. Проте у випадках, коли звірі є приналежністю станів, котрі заважають героєві рухатися вперед, роблять його дії марними, а існування – колом вічного повторення («*А там ходив товар безглуздий,/ Лінива вагота,/ Та й потроцили цівку-стрілку/ Повільні копита*» [13, с. 153]), маємо справу з часом циклічним, що характерно для світосприйняття первісної людини.

У вірші «*До школи*» коні присутні як представники світу «до», тобто звичного, рідного для героя, вони є позитивно навантаженими. З другого боку, саме коні виступають чи виступлять у ролі перевізника, медіатора світів дитячого та дорослого, адже саме ними мати відвезе сина до школи. Тут не можна не згадати значення, котре приділяє образу коня міфологія. Кінь – «первісно зловісна тварина, ... часто асоціювався з царством мертвих (дике військо): приносився у жертву померлим, але пізніше... [через швидкість, скакову силу] вивищився до символу Сонця [тварини в упряжці небесної колісниці]» [3, с. 152–153]. Здавна кінь був символом переходу до іншого світу; хоча з часом цей образ набув позитивного значення; проте й будучи постійним супровідником подорожнього (приміром, у І. Багряного читаємо: «Вірний кінь слідом, як джура» [1, с. 21]), продовжує залишатися атрибутом єдиної обов'язкової мандрівки людини – від народження до вмирання.

Далі у поезії «*До школи*» (очевидно, як контраст до звичного, реального образу коней, з якими герой попрямує до дорослого світу) отримуємо найголовніший аргумент: «*Пролетів зорею змій*». Більше не існує недомовок: казково-містичний світ викинув козир: явив свого яскраво-сонячного («*зорею*») представника (однозначно ірреально-міфічного). У нашій свідомості змій здебільшого пов'язується із загрозою, небезпекою, гріхом; це розуміння має витоки у символіці змієборства, трансформованій християнськими віруваннями. Поясненням образу змія, змальованого В. Свідзінським, може стати теза В. Проппа щодо первісної позитивності цього образу. До загальновідомих конотацій змія як творця світу (разом із яйцем), вчений додає зображення небесного, сонячного змія. Цей змій трактується або як той, що з'їв сонце, або як сторож сонячної країни мертвих, або як сонце [10, с. 197; 229]. Отже, слово «*зорею*» у творі В. Свідзінського, очевидно, зумовлюється вогняною природою небесного світила.

Схожу ситуацію спостерігаємо й у вірші В. Свідзінського «*Темними ріками...*» [13, с. 225–226] (III вірш циклу «*Балади*»). В поезії має місце натяк на протистояння сил ночі та дня, втілених ув образах «*клятого*», котрий веде на короткій оброті коня, намовляючи його на бій, та «*вогненного змія*», що символізує світанок, сонце. У народній традиції змій частіше за все забарвлений негативно, проте в деяких міфологіях він, порівнюваний із драконом (золотим, місяцеподібним), постає носієм мудрості, вічного знання. Окрім того, змій-дракон є персонажем багатьох чарівних казок. Діти

сприймають такі казки з великою цікавістю й захопленням; сама наявність у художньому цілому темної сили є важливою, оскільки забезпечує обов'язковий для подібних жанрів конфлікт (спрощено – конфлікт добра та зла). Таким чином збалансовується протистояння й добру надається можливість вийти переможцем; це сприяє універсалізації казки, наданню їй необхідної моралі.

Повернемося до тез, котрі висунув світ дитинства героєві. Прочитується подив: і від цього всього ти відмовляєшся? Своєрідну «відповідь» автор укладає у вуста матері героя-«школяра» (щоправда, мати говорить «стиха», наче обережно). Відтак одразу відмежовується реальність, фізичне існування від візій, ірраціональних явищ: «*Ти не змерз,/ Синку мій?*». Відтепер і до фіналу вірша раціональне відсуває містику на другий план, спостерігаємо «дорослі» судження маленького героя. Підсумком стають слова, які демонструють зникнення страху, а значить, і віри героя у все казкове: «*Змію, змію, ти смішний:/ У якій то далині/ Теремок твій казковий!*». Тим паче, помешканням звіра (змія) герой називає не лякаючий темний замок без вікон і дверей, а безневинний «*теремок*». У цих словах звучить інтонація півсумного усміху, котра часом зустрічається і в інших поезіях В. Свідзінського (приміром, у творі «*Під голубою водою...*» звучать рядки «*В баговинню садів погуляю,/ А колись таки попадусь...*» [13, с. 111], де герой постає як свідомий неминучого фіналу життя, що є балансуванням між волею та неволею). Важливим видається й зазначення, що будинок змія, а значить, і сама казка, перебувають дуже далеко. Так, між рядків прочитується ситуація вибору: лякаючись довгого шляху до бажаного чи не маючи сил на цей шлях, ми відмовляємося від дива й пристаємо до ближчого – звичного та буденного. Тема вибору неодноразово фігурує у змістовій площині творів. Така ситуація часто лишається невирішеною. Для героя існують паралельно два світи – реальний та ірреальний, і хоча надзвичайно багато важать образи й мотиви зі світу містичного (точніше – міфічного), навіть, на перший погляд, цілком звичні речі набувають у поета таємничо-загадкового забарвлення, все одно сама наявність теми нездійсненого вибору свідчить про відносну паритетність можливостей, що лежать на терезах. Є, однак, у В. Свідзінського вірш, де вибір усе ж однозначно зроблено на користь світу-мрії – «*Безпритульний*». У поезії герой пропонує безпритульному зайчикові поплисти на огнеокому кораблі шукати загублений рай (пригадаймо: корабель – християнський символ спасіння, як, наприклад, Ноев ковчег, але, водночас, язичницький знак перенесення до країни мертвих). Та, незважаючи на те, що корабель потужний і «*Не боїться ні тьми, ні зими*», дорога обіцяє бути занадто важкою, адже вже видно чи буде попереду «*Завала снігу, завала часу,/ Завала літ і смертей*» [13, с. 130]. Тут спостерігаємо появу незвичного хронотопу, бо розуміємо, що частіше за все у свідомості людини подібні видіння пов'язуються з минулим; очевидно, маємо справу з провіденційністю автора (що стало темою широкого дослідження Н. Плахотнік [8]) або з наврочуванням, передріканням свого майбутнього, адже сила та вплив слова ще не до кінця досліджені людством.

Можна твердити, що у творі «*До школи*» постає традиційний для фольклору обряд ініціації хлопця, коли, долаючи перешкоди-випробування (на

формальному рівні це передається навіть чергуванням різних за тональністю та навантаженням рядків), він мусить перейти до дорослого світу. Про образ коня як атрибут ініціації йшлося, зокрема, у дослідженні Л. Ходанен [16, с. 23]. Як це й буває в міфічній обрядовості, до протистояння двох світів додається характерна для В. Свідзінського апеляція до опозицій реальності й потойбіччя. Казкова трикратність виявляється навіть формально – у трьох строфах поезії. Можна говорити також про напівігрове чергування у творі різних змістових елементів. Тема вибору представлена у вірші неординарно: перед маленьким героєм відбувається символічне змагання двох світів (це реалізується в описаних нами вище апеляціях до дитини, протиставленнях казки та дійсності). Проте вибір уже заздалегідь відомий: герой має дорослішати, а значить, на нього накладаються певні табу та система поглядів дорослої людини. Ситуація неможливості властива для змістової площини віршів В. Свідзінського; тут маємо справу з неможливістю протистояти світу реальності, світу «треба», світу одноманітності й заданості, котрий встановлює неписані закони та безпристрасно вирішує справу з тими, хто їх не наслідує:

...Коли раптом туп-туп:

Метляє вим'ям пружким.

Зглемедало кору й лозу,

Збило злотистий дим [13, с. 157].

Цікавою є змістова побудова твору «*До школи*», а точніше, система опозицій, висунутих у ньому. Кожна з трьох строф містить протиставлення двох світів. Першу строфу поділено порівну: 1, 2 рядки – світ казки, 3, 4 – буденності. У другій строфі тривожної буденності, чи то переходу до неї стає більше – тут і «*Коні мляво хрупають овес*», і слова матері. Але, на противагу кількісній (за рядками) перевазі, світ дитинства висуває тезу якісну: «*Пролетів зорею змій*». Хоча у третій строфі кількісна перевага й належить казці (2, 3, 4 рядки), та ставлення героя до неї тепер кардинально змінене (такий собі синтез після попередніх тез та антитез), що говорить про поразку світу дитинства перед дорослим світом.

Частіше у віршах В. Свідзінського герой усе ж не відмовляється від спроб поринути у казку, проте цьому нерідко заважає реальний світ. Наприклад, у творі «*Прийшов до саду, де був хлопчиком*» [13, с. 180] відтворено картину «повернення до старту», коли герой приходить до місця, де був маленьким, місця, котре, як йому здається, пам'ятає його молодечі мрії та наміри. Відбувається діалог між деревами в саду та героєм; стає зрозуміло, що останній не здійснив сміливих планів, це відчутно засмучує його співбесідників. Спостерігаємо контамінацію реальної та ірреальної площин: герой не виконав за життя призначеної йому символічної місії (обійти всі світи, обтрусити золоту яблуню, випити води з місяця та здобути уламок веселки), і навіть казковий дід, без слів угадавши долю героя, у своїй розповіді говорить про деструкцію, постійну загрозу, смерть як супровідницю шляху людини.

Отже, світ дитинства та дорослий світ виступають у поезіях В. Свідзінського в різних контекстах. Вони в певні способи пов'язуються з опозиціями «сон – реальність», «життя – смерть», «лад – хаос», «уявне –

дійсне», «своє – чуже», «світло – темрява», «близьке – далеке». Дорослий світ асоціюється з реальністю, буденністю, сприймається як небажаний, проте обов'язковий спосіб існування. Дитячий світ корелює зі світом ірреальним, казкою, дивом, герой часто повертається до нього. Цей світ має зрозумілі закони та правила, що імponує героєві, обіцяючи сталість, а відтак спокій. Загадки цього світу є дивуючими та принадними, проте шлях до розкриття їх частіше за все порушують реалії світу буденності. У творчості В. Свідзінського наявний мотив проступання до таємничого, ірреального світу, часом спостерігаємо балансування героя на межі світів, коли присутній момент вибору. Проте можна стверджувати, що ліричний герой, а відтак і автор не вбачає у світі казки однозначно бажаного для себе притулку: пізнавши обидва світи, досконало вивчивши та відчувши їх, герой розуміє: незважаючи на всі принади й ідеальність, жоден із них не є таким, що абсолютно підходить для нього. Це дуже важлива констатація, оскільки вводить до бінарного протиставлення третю – неназану (очевидно, в неї й немає назви), проте жадану – складову.

Опозиція двох світів, розглянута у нашій статті, характерна для багатьох творів поета, корелює з багатьма мотивами його віршів і потребує подальшого вивчення. Згадані аспекти дають змогу схарактеризувати світобачення В. Свідзінського, але більше значення, на нашу думку, мають зв'язки, кореляції між образами та мотивами, саме вони здатні вповні передати задум митця та пояснити особливості його художнього світу.

Література

1. Багрянний І. Золотий бумеранг: Вірші. Поеми. Роман у віршах. Сатира та інші поезії. – К.: «Рада», 1999. – 679 с.
2. Белова О.В. Славянський бестиарій: Словарь названий и символики:/ О. В. Белова и Институт славяноведения РАН. – М.: Индрик, 2000. – 318 с.
3. Бидерманн Г. Енциклопедія символів: Пер. с нем./ Общ. ред. и предисл. Свеницкой И.С. – М.: Республика, 1996. – 355 с.: ил.
4. Борзенко О.І. Людина і природа в поезії В. Свідзінського// Вісник ХНУ. – № 583. Серія «філологія». – Вип. 37 «Філологічні дослідження тексту». – Х., 2003. – С. 85–88.
5. Василій Сонцвіт. <рецензія на «Ліричні поезії» В. Свідзінського>// Червоний шлях. – 1923. – № 2. – С. 301–303.
6. Дзюба І. «...Засвітився сам од себе»// Свідзінський В. Медобір. – Сучасність, 1975. – С. 165–177.
7. Кернер Г. Міфотворчість у поезії Богдана-Ігоря Антонича і Володимира Свідзінського// Сучасність. – № 12. – 2001. – С. 125–139.
8. Плахотнік Н.П. Профетичні мотиви в українській поезії ХХ століття (В. Свідзінський, Є. Маланюк, Є. Плужник, В. Стус): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – К., 2005. – 18 с.

9. Плужник Є. Вибрані поезії. – К.: Рад. письменник, 1966. – 259 с.
10. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Научная редакция, текстологический комментарий И.В. Пешкова. – М.: Изд-во «Лабиринт», 2002. – 336 с.
11. Райс Е. Володимир Свідзінський// Свідзінський В. Медобір. – Сучасність, 1975. – С. 151–164.
12. Савченко Я. З поточної художньої літератури// Життя й Революція. – 1928. – Кн. 10. – С. 83–103.
13. Свідзінський В.Є. Твори: У 2 т./ Вид. підготувала Елеонора Соловей. – К.: Критика, 2004. – (Відкритий архів). – Т.1. Поетичні твори. – 584 с.: іл.
14. Сліпушко О.М. Давньоукраїнський бестиарій (звірослов): Національний характер, суспільна мораль і духовність давніх українців у тваринних архетипах, міфах, символах, емблемах/ О.М. Сліпушко. – К.: Дніпро, 2001. – 141 с.
15. Соловей Е. Невпізнаний гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського. – К.: Наук. думка, 2006. – 224 с.: іл.
16. Ходанен Л.А. Поэтика Лермонтова. Аспекты мифопоэтики. Учебное пособие. – Кемерово: Кемеровский гос. ун-т, 1995. – 93 с.

Аннотация

Статья посвящена анализу соотношения детского и взрослого миров в поэзии Владимира Свидзинского на примере стихотворения «В школу». Рассмотрены основные особенности и проявления оппозиции двух миров в анализированном стихотворении в связи с другими произведениями поэта.

Сделан вывод о том, что в творчестве В. Свидзинского переплетены внутреннее и внешнее, реалистичное и ирреальное; именно эти связи являются элементом художественного мира, создавая в нем надтекстовые единства.

Summary

The paper is devoted to the analyze of the child's world and adult world of Volodymyr Svidzinskiy's poems. The object of our research is the verse "To school" from book "Medobir". The main features and embodies of the opposition of the child's and adult worlds in the poem and in the poetry of V. Svidzinskiy in general are investigated.

The conclusion is made that the internal and external, realistic and fairy-taling links creates the supertextual unity of the poet's artistic world.

Ключові слова: мотив, опозиція, казка, дитинство, таємниця, реальний, ірреальний.

Key words: motif, opposition, fairy tale, childhood, secret, real, unreal.